

■ УДК 780.616.432.071:001.891(477.54-25) «18/19»

А. Ю. Рум'янцева, кандидат мистецтвознавства, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ГЕНЕЗА ТА СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКИХ ПІАНІСТІВ

Наведено авторське тлумачення словосполучення «теоретична діяльність». З'ясовано, що теоретична діяльність — це заняття, пов'язане з узагальненням практичного досвіду й систематизацією наукових принципів та ідей. Визначено, що до теоретичної діяльності в піаністичній сфері належать методична, дослідницька, наукова, рецензійна, публіцистична творчість, а також лекційна робота, тобто все, що пов'язане з узагальненням піаністичної історії та практики. Проаналізована теоретична діяльність харківських піаністів наприкінці ХІХ — у першій половині ХХ ст. від перших у російському й українському музикознавстві праць доктора філософії Г. Гесс де Кальве («Теорія музики») до теоретичних напрацювань Л. Й. Фаненштиля в 30-40-ві рр.

Ключові слова: теоретичний доробок харківських піаністів, методична та наукова діяльність.

А. Ю. Румянцева, кандидат искусствоведения, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ГЕНЕЗИС И СТАНОВЛЕНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХАРЬКОВСКИХ ПИАНИСТОВ

Представлено авторское толкование словосочетания «теоретическая деятельность». Выяснено, что теоретическая деятельность — это занятие, связанное с обобщением практического опыта и систематизацией научных принципов и идей. Определено, что к теоретической деятельности в пианистической сфере относятся методическое, исследовательское, научное, рецензионное, публицистическое творчество, а также лекционная работа, т. е. всё, что связано с обобщением пианистической истории и практики. Проанализирована теоретическая деятельность харьковских пианистов в конце ХІХ — первой половине ХХ в. от первых в российском и украинском музыковедении работ доктора философии Г. Гесс де Кальве (Теория музыки) до теоретических работ Л. И. Фаненштиля в 30-40-е гг.

Ключевые слова: теоретические работы харьковских пианистов, методическая и научная деятельность.

A. Yu. Rumiantseva, Candidate of Art Criticism, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

GENESIS AND FORMATION OF THE KHARKIV PIANISTS' THEORETICAL ACTIVITIES

The paper deals with the author's interpretation of the «theoretical activities» word combination. The author has proved that theoretical activities are an occupation connected with generalization of practical experience and systematization of scientific principles and ideas. The author develops the view that theoretical activities in the pianistic sphere include methodical, research, scientific, reviewing, publicistic work as well as delivering lectures, i.e. everything connected with generalization of pianistic history and practice. The paper presents an analysis of the Kharkiv pianists' theoretical activities in the late 19th — early 20th centuries beginning with the first in Russian and Ukrainian musicology works of the Doctor of Philosophy G. Hess de Calve (theory of music) and ending with L. I. Pfannenstiel's theoretical works in the 1930-1940s.

Key words: theoretical works of the Kharkiv pianists, methodical and scientific activities.

Постановка проблеми. Долучення України до Болонської конвенції зумовило реформаційні зміни в системі музичної освіти, що значною мірою проявилось в зростанні ролі наукової та методичної роботи в навчальних закладах. Головною тенденцією у сфері музичної освіти сьогодення є активізація теоретичної творчості викладачів виконавських спеціалізацій, зокрема педагогів-піаністів Харкова. Для успішного розвитку цієї діяльності надалі слід зважати на досвід попередників, визначаючи їх здобутки та помилки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтерес музикознавців до спадщини піаністів різних регіонів України активізувався в другій половині ХХ ст. Зокрема вивченню доробку харківських піаністів присвячені дисертаційні праці О. В. Кононової, Н. Ю. Зимогляд, А. Ю. Рум'янцевої, а також численні статті українських музикознавців (Г. А. Тюменєвої, Ю. Л. Щербініна, В. Ф. Кравець, І. І. Польської та ін.). Пріоритетними в них є виконавський та педагогічний аспекти, натомість теоретична спадщина ще не була предметом дослідження. Саме це зумовлює актуальність статті й детермінує її мету.

Мета статті — виявити особливості становлення та розвитку теоретичної думки харківських піаністів упродовж кінця ХІХ — першої половини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для глибшого усвідомлення проблематики розвідки слід з'ясувати семантичне значення словосполучення «теоретична діяльність». Аналіз тлумачення слів «теоретична» та «діяльність» у словникових виданнях свідчить, що теоретична діяльність — це заняття, пов'язане з узагальненням практичного досвіду й систематизацією наукових принципів та ідей. Звідси до теоретичної діяльності в піаністичній сфері належать методична, дослідницька, наукова, рецензійна, публіцистична, лекційна творчість, тобто все, що пов'язане з узагальненням піаністичної історії та практики.

Генеza теоретичної думки піаністів Харкова припадає на час зародження піаністичної культури в місті. Ще в музичних класах Харківського університету (з 1805 р.), коли фортепіанне виконавство було аматорським, викладачі університету часто суміщали композиторську, диригентську, виконавську і теоретичну діяльність. Зокрема, доктор філософії Г. Гесс де Кальве не тільки створював музику, професійно володів грою на фортепіано, а й був автором однієї з перших у російському та українському музикознавстві праці «Теорія музики» [9, с. 23, 24].

У часи функціонування вдруге створеного харківського відділення Імператорського російського музичного товариства (1871) і реорганізації його (1883) в Харківське музичне училище (далі — ХМУ) серед педагогів-піаністів особливо прославився його директор І. І. Слатін (учень А. Дрейшока та Т. Кулака). Талановитий піаніст суміщав організаційну, композиторську, педагогічну, виконавську та теоретичну практику. У червні 1879 р. він написав своєрідний історичний екскурс у минуле російського мистецтва «Нарис історії розвитку оркестрів у Росії та їх сучасний стан» [9, с. 35].

Серед теоретичних напрацювань І. І. Слатіна становить інтерес підготовлена ним до друку промова на художній раді музичного училища в 1888 р., де музикант не тільки висвітлив динаміку професійної музичної освіти в Харкові, а й сформулював власне педагогічне кредо: висловив негативне ставлення до недоцільної віртуозності у виконавстві, аргументував необхідність комплексного розвитку учнів, а також визначив естетичні норми взаємовідносин між викладачами та викладачами й учнями [9, с. 39].

Педагоги-піаністи ХМУ означеного часу: І. І. Слатін, А. Ф. Бенш, О. Ю. Горовиць, С. А. Брікнер, Р. В. Геніка, А. В. Шульц-Евлер, репрезентували в Харкові московську, петербурзьку, варшавську та берлінську фортепіанні школи. Р. В. Геніка — перший за часи

царської Росії теоретик фортепіанного мистецтва, учень М. Г. Рубінштейна і П. І. Чайковського (про яких він написав спогади) — проявив себе як виконавець, педагог, науковець та просвітник. Працюючи кореспондентом «Русской музыкальной газеты», він не тільки висвітлював музичне життя Харкова, а й ознайомлював читачів зі своїми науковими працями, серед яких: «История фортепиано в связи с историей фортепианной виртуозности и литературы с изображением старинных инструментов. Ч. I. Эпоха до Бетховена», «Бетховен. Значение его творчества в области композиции», «Из летописей фортепиано: музыкально-исторические очерки. Развитие виртуозного стиля и пианисты первых десятилетий XIX в.», «Шуман и его фортепианное творчество». Маючи різноманітний репертуар і надзвичайну ерудицію, Р. В. Геніка став засновником організації в Харкові циклів концертів-лекцій з історії фортепіанного мистецтва, суміщаючи ролі виконавця й лектора [8, с. 110]. Тексти лекцій друкувалися в «Російській музичній газеті» й видавалися окремим тиражем [10, с. 23].

У музичну публіцистику значний внесок здійснив харківський віртуоз, викладач та музичний критик О. Ю. Горовиць, котрий присвятив життя пропаганді творчості свого вчителя О. І. Скрябіна. Критичні статті Олександра Юхимовича сприяли формуванню художнього смаку харків'ян та стимулювали розвиток фортепіанного мистецтва в місті [8, с. 112].

Наприкінці XIX ст. в Харкові розпочато методичну роботу, що полягала в складанні програм і репертуару на фортепіанному відділенні ХМУ. Ретельно розроблені «Програми» відбивали увесь комплекс технічних та художніх завдань, усі етапи технічного вдосконалення на фортепіано, а також розподіл за курсами поліфонічних творів (інвенцій, прелюдій та фуг, сюїт, партіт Й. С. Баха), сонат Л. ван Бетховена, Р. Шумана, Ф. Шуберта та ін., що свідчить про збалансованість творів різних музичних стилів і напрямів та високу вимоги до учнів [9, с. 38].

З відкриття в 1917 р. Харківської державної консерваторії (далі — ХДК), яку перші три роки очолював І. І. Слатін, починається наступний етап розвитку теоретичної сфери діяльності піаністів Харкова. У перші роки існування консерваторії викладачами спеціального фортепіано працювали: О. Ю. Горовиць, С. А. Брікнер, Р. В. Геніка, П. К. Луценко (перший завідувач кафедри спеціального фортепіано й директор у 1920/1921 навч. рр.), Н. Б. Ландесман, Л. І. Фаненштиль, а також учні І. І. Слатіна — О. Я. Чебогарьова, П. С. Пушечнікова і К. К. Кнепфер [10, с. 22].

Згодом у Харкові сформувалося нове покоління піаністів — продовжувачів традицій фундаторів харківської фортепіанної школи: А. Л. Лунц, В. Е. Модель, учні П. К. Луценка — Л. Г. Сагалов, В. В. Топілін та учні Л. Й. Фаненштиля — Б. О. Скловський, М. С. Хазановський.

У 20-30-ті рр. ХХ ст. становлення фортепіанного мистецтва України здійснювалося в контексті розвитку радянської піаністичної школи. Це часи реформ, започаткувань, а також період проведення перших Всеукраїнських, Всесоюзних та Міжнародних конкурсів. У ці часи вектор творчості педагогів-піаністів Харкова був спрямований на конкурси змагання, і виконавство стало пріоритетною сферою їх діяльності. Але теоретична практика також поступово набувала професіональних якостей. В означені часи вперше запроваджено: проведення науково-методичних семінарів і конференцій з питань методики й мистецтвознавства; створення українського педагогічного репертуару (60 зошитів); у 30-ті рр. видання журналу «Радянська музика», що стало важливою подією для музикантів України [7, с. 15].

Запровадження науково-методичних семінарів і конференцій інтенсифікувало науково-методичну роботу харківських педагогів-піаністів. Так, у ХДК започатковано курси лекцій з історії і теорії піанізму (В. Е. Модель) та методики навчання гри на фортепіано (Л. Й. Фаненштиль), робота викладачів регламентувалася єдиною навчальною програмою.

Серед педагогів фортепіанного факультету ХДК у зазначений період найпродуктивнішим у сфері науково-методичної роботи був проф. Л. Й. Фаненштиль. У 1930 р. надрукована його праця «Основи викладання фортепіанної гри», а також підготовлені методично-історичні нариси для всеукраїнського (на той час Харківського) радіокомітету [8, с. 117]. Інші члени фортепіанного факультету надавали переваги виконавській діяльності.

Наступний етап еволюції теоретичної думки харківських педагогів-піаністів почався в повоєнний період, на початку якого музиканти ХДК активної зацікавленості до теоретичної роботи не виявляли.

На відміну від ХДК методична робота в ХМУ розпочалася відразу після визволення Харкова, а з 1947/1948 н.р. стала регулярною. Конспекти методичних доповідей, які зберігаються у фондах ДАХО, свідчать про доволі високий професіоналізм їх авторів. Зокрема в праці викладача спеціального фортепіано Н. С. Радченко, присвяченій специфіці роботи над фугою, визначені всі стадії цієї

роботи, починаючи з аналізу теми до зіставлення і тембрового забарвлення голосів.

У методичній праці М. В. Ітигіної «Робота над етюдами» цінними є ретельно виписані варіанти вивчення етюдів і способи технічного розвитку учня, зокрема вміння використовувати паузи для перепочинку руки.

З. О. Крахт-Палеева в «Аплікатурі гам і арпеджіо» докладно висвітлює проблемні питання тренувальної роботи піаніста на основі позиційних формул. Особлива увага приділяється питанню вирівнювання звука під час вивчення гам і арпеджіо [2, арк. 4, 8].

З 1946 р. науково-методична діяльність у ХДК зазнала позитивних змін. Як і раніше плідно працював Л. Й. Фаненштиль. Надзвичайна музична ерудиція та працездатність детермінували значний діапазон його інтересів. На першій науковій конференції ХДК, яка відбулася 21 січня 1947 р., проф. Л. Й. Фаненштиль виголосив доповідь «Методика викладання гри на фортепіано». У зазначений період він написав велику працю (7 друкованих аркушів) «Досвід порівняльного аналізу різних редакцій етюдів Ф. Шопена» (дослідження високо оцінили і надали позитивний відгук видатні музичні діячі, зокрема О. Г. Гольденвейзер і Г. М. Коган), а також завершив працю «Введення в методику оформлення музичного досвіду». За дорученням комітету в справах мистецтв при РНК СРСР почалася активна робота над підручником для консерваторії з методики викладання фортепіанної гри і складанням курсу лекцій із цієї проблематики [1, арк. 29]. У 1946 р. Л. Й. Фаненштиль став кореспондентом журналу «Советская музыка», на всеукраїнському радіо заснував цикл передач з історії фортепіано про творчість російських піаністів, педагогів та композиторів.

Значною подією повоєнного періоду стало започаткування науково-дослідницького пошуку. З 1946 р. на фортепіанному факультеті ХДК затвердилася практика п'ятирічного планування науково-методичної роботи та постійного вдосконалення теоретичної діяльності викладачів [3, арк. 5]. Так, з вересня 1946 р. аспірантом Московської державної консерваторії стала асистент М. Єценко, яка працювала над дисертацією «Робота над етюдами Ф. Шопена» під керівництвом С. Є. Фейнберга і за допомогою О. О. Ніколаєва на [4, арк. 3]. Наступного року дослідницьку роботу над дисертацією «С. І. Танєєв, М. К. Метнер, О. М. Скрибін, С. В. Рахманінов — видатні представники російської дореволюційної піаністичної школи» почала асистент Н. Ю. Гольдінгер.

Захист кандидатської дисертації в повоєнний період був надто непростю справою і являв собою поєднання дослідницької й виконавської діяльностей, оскільки складався з двох частин — виконання сольної програми і методичного обґрунтування її виконавської інтерпретації. Тобто наукова праця була максимально наближена до практичної діяльності і передусім мала на меті вдосконалення піанізму. Испити з кандидатського мінімуму також мали практичну складову. Згідно з правилами 1948 р., їх було 4: з марксизму, іноземної мови і 2 зі спеціальності — виконання програми у двох відділеннях і методика гри на фортепіано [5, арк. 3].

У 1948/1949 н. р на фортепіанному факультеті ХДК відбулася значна подія. За пропозицією проф. Н. Б. Ландесман створено студентський науковий гурток, метою якого було ознайомлення студентів з маловідомими фортепіанними творами і набуття ними навичок самостійної праці. Згідно з рішенням кафедри спеціального фортепіано, в його роботі брали участь не тільки студенти, а й викладачі. Засідання студентського гуртка складалося з двох частин — доповіді і виконавської частини [5, арк. 3]. У перші роки існування гуртка здійснювалися спроби спланувати та налагодити його регулярну роботу під керівництвом педагогів-піаністів, але це не завжди вдавалося.

Більшість педагогів-піаністів ХДК до наукової роботи ставилася без ентузіазму і сприймали її як відволікання від удосконалення піанізму. Так, на засіданні Художньої ради ХДК 15 листопада 1948 р. проф. А. Л. Лунц підкреслив: «Консерваторія — виконавський навчальний заклад, в якому навчають, як треба грати» а проф. Л. Й. Фаненштиль запропонував з метою підвищення виконавської майстерності асистентів замінити їм наукову роботу виконавською [6, арк. 20].

Висновки. Отже, процес зародження та становлення теоретичної діяльності харківських піаністів до другої половини ХХ ст. мав складнощі і свою специфіку. Істотною особливістю періоду зародження (до 1917 р.) було суміщення різних аспектів музичної діяльності — своєрідна поліфункціональність викладачів, теоретична практика яких не була бездоганною. Громіздкі, інформаційно перевантажені назви і тексти праць потребували подальшого вдосконалення. Після 1917 р. до теоретичної творчості зверталися лише деякі представники піаністичної культури Харкова, але не систематично, а головною особливістю перших повоєнних років була інтенсифікація і практична спрямованість теоретичних пошуків.

Перспективи подальших досліджень із зазначеної проблематики полягають у необхідності надання ретроспективи теоретичної діяльності харківських піаністів у ХХ–ХХІ ст.

Список використаних джерел

1. Держархів Харків. обл., ф. р. 5795, оп. 1, спр. 282. Листування з Комітетом у справах мистецтв при Раді Міністрів СРСР за 1949 р., арк. 29, 54.
2. Держархів Харків. обл., ф. р. 5743, оп. 1, спр. 41. Матеріали про роботу циклової комісії фортепіанного відділу ХМУ за 1947/1948 навч. р., арк. 4, 8.
3. Держархів Харків. обл., ф. р. 5795, оп. 1, спр. 86. Накази Комітету в справах мистецтв при Раді міністрів УРСР за 1946 р., арк. 5.
4. Держархів Харків. обл., ф. р. 5795, оп. 1, спр. 358. Плани наукової роботи професорсько-викладацького складу ХДК, арк. 3.
5. Держархів Харків. обл., ф. р. 5795, оп. 1, спр. 159. Протоколи засідань кафедри спеціального фортепіано ХДК за 1947/1948 навч. р., арк. 3.
6. Держархів Харків. обл., ф. р. 5795, оп. 1, спр. 211. Протоколи засідань Художньої Ради ХДК за 1948/1949 навч. р., арк. 20.
7. Зимогляд Н. Піаністична культура України 30-х-50-х років ХХ сторіччя : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / Н. Зимогляд. — Харків, 1996. — 16 с.
8. Кононова Е. Кафедра спеціального фортепіано / Е. Кононова // Харьковский институт искусств им. И. П. Котляревского 1917–1992. — Харків : Основа, 1992. — С. 109–133.
9. Кононова О. Музична культура Харкова кінця ХVІІІ — початку ХХ ст. / О. Кононова. — Харків : Основа, 2004. — 176 с.
10. Кононова О. Спадкоємність поколінь: кафедра спеціального фортепіано / О. Кононова // Pro Domo mea. Нариси. До 90-річчя з дня заснування Харків. держ. ун-ту мистецтв ім. І. П. Котляревського / ред. Т. Б. Веркіна та ін. — Харків : ХДУМ, 2007. — С. 20–56.

References

1. Derzharkhiv Kharkiv. obl., f. r. 5795, op. 1, spr. 282. Lystuvannia z Komitetom u spravakh mystetstv pry Radi Ministriv SRSR za 1949 r., ark. 29, 54.
2. Derzharkhiv Kharkiv. obl., f. r. 5743, op. 1, spr. 41. Materialy pro robotu tsyklovoi komisii fortepiannoho viddilu KhMU za 1947/1948 navch. r., ark. 4, 8.
3. Derzharkhiv Kharkiv. obl., f. r. 5795, op. 1, spr. 86. Nakazy Komitetu v spravakh mystetstv pry Radi ministriv URSR za 1946 r., ark. 5.
4. Derzharkhiv Kharkiv. obl., f. r. 5795, op. 1, spr. 358. Plany naukovoi roboty profesorsko-vykladatskoho skladu KhDK, ark. 3.
5. Derzharkhiv Kharkiv. obl., f. r. 5795, op. 1, spr. 159. Protokoly zasidan kafedry spetsialnoho fortepiano KhDK za 1947/1948 navch. r., ark. 3.

6. Derzharkhiv Kharkiv. obl., f. r 5795, op. 1, spr. 211. Protokoly zasidan Khudozhnoi Rady KhDK za 1948/1949 navch. r., ark. 20.
7. Zymohliad N. Pianistychna kultura Ukrainy 30-kh-50-kh rokiv XX storichchia : avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznnav. : spets. 17.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury» / N. Zymohliad. — Kharkiv, 1996. — 16 s.
8. Kononova E. Kafedra spetsialnoho fortepiano / E. Kononova // Kharkov. um-t iskusstv im. Y. P. Kotliarevskoho 1917–1992. — Kharkiv : Osnova, 1992. — S. 109–133.
9. Kononova O. Muzychna kultura Kharkova kintsia XVIII — pochatku XX st. / O. Kononova. — Kharkiv : Osnova, 2004. — 176 s.
10. Kononova O. Spadkoiemnist pokolin: kafedra spetsialnoho fortepiano / O. Kononova // Pro Domo mea. Narysy. Do 90-richchia z dnia zasnuvannia Khark. derzh. un-tu mystetstv im. I. P. Kotliarevskoho / red. T. B. Verkina ta in. — Kharkiv : KhDUM, 2007. — S. 20–56.

■ UDC 780.616.432.071:001.891(477.54-25) «18/19»

Rumiantseva A. Yu., Candidate of Art Criticism, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
allarum@mail.ru

GENESIS AND FORMATION OF THE KHARKIV PIANISTS' THEORETICAL ACTIVITIES

The aim of this paper is to examine the characteristic features of formation and development of the Kharkiv pianists' theoretical activities in the late 19th — early 20th centuries.

Research methodology. The author has used the historical and cultural methods as well as the methods of objectivism, determinism, analysis and synthesis, induction and deduction.

Results. The paper deals with the works of R. V. Genika, who was a performer, teacher, scientist and educator, the first theorist of piano art in the tsarist Russia. The author has examined his contribution to the theory of pianism. The musical and publicistic works of the Kharkiv master, teacher and musical critic A. I. Horovits, who dedicated his life to promoting the works of his teacher A. N. Scriabin, are presented.

Scientific and methodical seminars in Ukraine in the 1920-30s intensified scientific and methodical work of the Kharkiv teachers-pianists. The Kharkiv state conservatory launched the courses of lectures in the history and theory of pianism (V. E. Model), methodology of teaching piano (L. O. Pfannestiel).

Attention is paid to the outstanding role of L. I. Pfannenstiel in the research of numerous problems of pianism. The author has analyzed the methodical work in the post-war period of the leading teachers of the

Kharkiv musical college: N. S. Radchenko, M. V. Itihina, Z. A. Krakht-Paleeva. The paper presents the specific character of writing and defending the candidate dissertations concerning the problems of pianism in the post-war period. The author has proved that scientific work at the Kharkiv State Conservatory was closely connected with practical activities and aimed at the improvement of pianism.

Novelty. The author has analyzed the Kharkiv pianists' theoretical activities in the late 19th — early 20th centuries and has presented the interpretation of the «theoretical activities» word-combination.

The **practical significance.** The information contained in this paper may be used in the lecture courses «Ukrainian Musical Culture», «Ukrainian Culture».

Key words: theoretical works of the Kharkiv pianists, methodical and scientific activities.

Надійшла до редколегії 26.05.2015 р.